

Бийгелдиева Н.А.

ТЕКСТТИ ОКУТУУ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН БАЙЛАНЫШТУУ КЕБИН ӨРКҮНДӨТҮҮ

Бийгелдиева Н.А.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СВЯЗНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ПРОЧИТАНИЕ ТЕКСТА

Бүгүнкү күндө методика илиминде кыргыз тили сабактарында текстти окутуунун маанисин, барк-баасын, тилди окутуудагы ордун жана ролун жогору койгон сунуш-пикирлер методисттер тарабынан көп айтыла баштады. Алсак, кыргыз тилин эне тил катары орто мектептерде окутуунун методикасы боюнча иштеп келе жаткан Ж.Чыманов текстти окутуу-үйрөтүүнүн мааниси тууралуу мындай дейт: «Текст – кыргыз тилин окутуунун мазмунунун негизги өзөгү. Ал сабак процессинде каражат, дидактикалык материал, үлгү, булак ж.б. катары колдонулуучу универсалдуу жана окутуунун максатына жетүүдөгү негизги тилдик-кептик татаал бирдик. Текст кыргыз тили мугалиминин колундагы курал, эгер ыктуу, алдын-ала ойлонулуп колдонулса, ары таасирдүү, ары кызыктуу, лингвистикалык, адабий эстетикалык, адеп-ахлактык жана башка дидактикалык максаттарды ишке ашыруучу курал болуп саналат»³⁹. Мындан кыргыз тили сабагында колдонулган текст жана текстти окутуу дидактикалык чоң жүктү көтөргөн баалуу материал экендиги көрүнүп турат. Ал эми К.Добаев, А.Акматова жана Р.Сулайманованын биргелешип жазган эмгегинде тексттин кыргыз тилин окутуу процессиндеги орду жана мааниси төмөнкүдөй аныкталат: «Текст – бул кыргыз тили боюнча окуу китебинин түзүлүшүнүн негизги компоненти, анткени дал ошондо окутуунун коммуникациялык, билим берүүчүлүк, тарбиялык максаттары комплекстүү ишке ашырылат»⁴⁰. Ушул эле эмгекте текстти окутуунун мугалим үчүн жана окуучу үчүн болгон мааниси да ачык көрсөтүлөт: «Мугалим үчүн текст окуу китебинин коммуникациялык-тилдик жана өлкө таануу компетенциясын калыптандыруунун каражаты болуп саналат. Текст – окуучу үчүн маалыматтын булагы. Түшүнүүнүн жана окуп-үйрөнүүнүн объектиси».

Биз текстти окутуунун ык-жолдорун, жалпы эле методикасын иштеп чыгууда жогорку пикирлерди эске алуубуз зарыл. Жогоруда белгиленгендей, байланыштуу кептин өзөгүн текст түзөт. Окуучулардын бөлүм боюнча алган билимдеринин деңгээли да алардын текст тууралуу алган түшүнүктөрү менен бааланууга тийиш. Демек, мектеп мугалими окуучуларга тексттин табиятын үйрөтүүгө өзгөчө басым жасап, бөлүм боюнча үйрөтүлүүчү бардык материалдарды текст менен тыгыз байланышта жана текст аркылуу гана окутууга милдеттүү.

Текст боюнча жүргүзүлүп жаткан соңку иликтөөлөр аны (текстти) «коммуникативдик кызмат аткарган өз алдынча темага, маанилик-структуралык жана жана коммуникативдик биримдикке ээ тилдик-кептик бирдик» катары тааный баштады.

Лингвистика илиминде текст маанилик, грамматикалык жана структуралык жактан бир бүтүндүккө бириккен сүйлөмдөрдүн группасы (тобу) катары да каралат. Эгерде мурда (60-жылдарга чейин) текст тил бирдиктеринин колдонулуш өзгөчөлүктөрүн изилдөөчү материал катары каралса, соңку мезгилдерде тексттин өзү изилдөөнүн объектисине айланып, тексттин түзүлүшүнүн закон ченемдүүлүктөрү, анын маанилик, тематикалык, структуралык жана стилистикалык байланыш өзгөчөлүктөрү, байланышуу жолдору, текстти түзүүчү каражаттар сыяктуу маселелер көтөрүлүп чыкты. Демек, текст пикир алышуунун негизги кептик бирдиги катары ары татаал, ары көп кырдуу, өз ичине көп сыр камтыган тил илиминдеги чоң проблема.

Ал эми текстти түзүп турган сүйлөмдөрдүн бири-бири менен маанилик жана грамматикалык жактан тыгыз байланышта болушу да чоң мааниге ээ. Тексттин бул мүнөздүү өзгөчөлүгүн окуучуларга атайын бөлүп үйрөтүүгө, ал байланыштарды бекем сактоо менен текст түздүрүүгө аракеттенүүнүн эч зарылдыгы жок деп эсептейбиз. Анткени, тили чыгып, кадимкидей сүйлөп калган бала мектепке бара элегинде эле пикир алышынуу, ал белгилүү бир грамматикалык эрежелерге баш ийерин «билет». Тескерисинче, окумуштуулар бала мектепте 3-4 жыл окугандан кийин анын байланыштуу кеби тормоздолуп, белгилүү деңгээлде жардылана түшөрүн белгилешкен. Мындай парадокстун пайда болушунун негизги себеби катары тилди окутуу жандуу жашоо-турмуштан ажыратылып, ал боюнча үйрөтүлүүчү материалдар жалаң эреже, аныктамалардын тар, өзүнчө изоляцияланган чөйрөсүндө калып калгандыгын эсептейбиз. Андыктан ар бир мугалим окуучулар менен тыгыз иштеп, текстти окутуу аркылуу окуучулардын байланыштуу кебин өркүндөтүүгө боло тургандыгын эске алуулары зарыл.

Текст менен иштөө, талдоо аркылуу окуучулардын байланыштуу кебин өркүндөтүүнүн ар түрдүү жолдору бар. Биз алардын айрымдарына кеңири токтололу.

Сабактын темасы: Карынын кебин капка сал.

Сабактын максаты:

- Окуучуларды тексттен алда канча маанилүү болгон информацияны аныктай алууга үйрөтүү;
- окуп түшүнүүнүн көндүмдөрүн өркүндөтүү;
- окуучулардын оозеки жана жазуу кептерин өркүндөтүү;

³⁹ Чыманов Ж.А. Окутуу методдору. Окуу куралы. – Б., 2007. – 100-б.

⁴⁰ Акматова А., Добаев К., Сулайманова Р. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууга арналган окуу китептеринин мазмуну жана түзүлүшү: окуу китептерин түзүүчүлөр үчүн усулдук сунуштар. Б., 2009.

- адеп-ахлактык тарбия берүү;

Сабактын жүрүшү: Биринчи баскыч – окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу, темага кызыктыруу.

Мугалим доскага «Карынын кебин капка сал» деген макалды жазып, ал боюнча окуучулардын ойлонуусуна убакыт берет. Окуучулар ойлорун топтоп, суроого карата өз билгендерин тактагандан кийин, аталган тема боюнча кыскача ой бөлүшүү же аңгемелешүү жүргүзүлөт. Мугалим ой-түшүнүктөрдү, маалыматтарды тактоого катышып, өзүнчө кошумча же жалпы пикир айтпайт (акыркы тыянактуу маалыматтарды окуучулар өзү аныктоого тийиш).

Экинчи баскыч – окуучуларды тексттин мазмуну менен тааныштыруу, шар, көркөм окууга көнүктүрүү, угуп түшүнүү жөндөмдүүлүктөрүн арттыруу.

Бул баскычтын негизин «Карынын кебин капка сал» аттуу текстти окуу жана түшүндүрүү түзөт.

Карынын кебин капка сал.

Кыргыз эли байыртадан эле ыйман-ызатты абдан баалаган. Карынын сөзүн угуп, карыга жаман сөз айткан эмес. Кары адамдарга кичүүлөр тарабынан урмат көрсөтүлүп, алардын коомдогу орду бийик тутулуп келген. Алар жаштарга турмуштун сырын үйрөнүүгө, үй-бүлө күтүүгө, кыйынчылыктарды жеңе билүүгө жаш кезинен эле даярдашкан. Кыргыздын карыялары адам баласынын ички дүйнөсүнө жана психологиясына таасир берүүчү көркөм сөз өнөрүнө терең маани беришкен. Бабаларыбыз кыштын узун түндөрүндө чогулуп отуруп, узак сөзгө киришкен. Бул кыргызда «Улуу сөз» деп аталган. Мында не деген гана кептер айтылбаган. Укумдан-тукумга уланып келе жаткан «улуу сөздөрдө» бабалардын санжырасы, жаштарга таалим-тарбия болуучу окуялар, жомоктор, уламыштар, ал тургай, тамашалар да айтылып ортого төгүлгөн. Мына ушул урпактан-урпакка өтүп келе жаткан «Улуу сөздү» - кыргыздын улуттук тилинин көркөмдүгүн, кооздугун, маанисин, балдар жаш кездеринен эле рухий дүйнөсүнө сиңиришкен. Ошентип, карылар жаштарды сөздүн күчү, жакшы мамиле менен эле тарбиялашкан «Улуу сөздү укканыбызда жашоого болгон кызыгуубуз артып, карылар жомоктоп айткан каармандардай болууну эңсейбиз, улуттук аңсезимге ээ болобуз.

Текстти үчтөн кем эмес окуучу үн чыгарып, мүмкүн болушунча көркөм окууга тийиш. Мугалим ар бир окуучунун окуусуна карата кубаттоо, колдоо, сунуш жана талаптарды айтат. Окуучулар текст боюнча ойлонуп, себептерин жана сезимдерин өз алдынча оозеки формада белгилешет.

Текстте «улуу сөз» деген сөз бар. Окуучулар бул сөздүн маанисин түшүнө беришпейт. Бул сөздүн маанисин чечмелеп берүү үчүн мугалим жардам берет.

«Улуу сөз» - карылар тарабынан айтылган, таалим-тарбияга жык толгон санжыра, уламыш, макал, табышмак, накыл кеп.

Үчүнчү баскыч – окуучулардын жаңы алынган информациянын үстүндө ой жүгүртүлөрүнө өбөлгө түзүү, мурунку текстти окуганга чейинки маалыматтар менен жаңы алган маалыматтарды салыштыруу, толук өздөштүрүү, түшүнүүгө көнүктүрүү.

Ал максатты ишке ашырууда окуучуларга кластер түзүү сунушталат.

Кластер окутуунун ыгы катары, тексттеги негизги информацияны терең аңдап түшүнүүгө, эске сактоого жана окуучунун мурунку (өзү билген) маалымат менен кийинки (тексттеги) информацияны интеграциялап өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт.

«Карынын кебин капка сал» деген темадагы сабак кластерди кайталап түшүндүрүү менен бышыкталат жана жыйынтыкталат.

Үйгө тапшырма оозеки жана жазуу формада берилет.

1- оозеки тапшырма: ар бир окуучу бүгүнкү текст боюнча алган информация – маалыматтарын башка бирөөгө айтып берүүсү керек. Кийинки сабакта кимге айтып бергенин жана ал кандай кабыл алганын айтып берет.

2- жазуу тапшырма: ар бир окуучу өзү качан жана кимден «улуу сөз» укканын жана ага кандай таасирленгени жөнүндө жазып келип, класска окуп берет.

Окуучулардын текстти окуусуна, түшүнүгүн айтып берүүсүнө, кластер түзүүсүнө карата билими бааланат.

Демек, кыргыз тилин окутуунун негизги мазмуну, өзөгү болгон байланыштуу кепти окутууну да азыркы талаптарга ылайк жаңылоо зарыл. Мындай жаңылоолор, текстти окутууга өзгөчө маани берүү менен байланышта, биримдикте чечилүүгө тийиш.

Адабияттар

1. Акматова А., Добаев К., Сулайманова Р. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууга арналган окуу китептеринин мазмуну жана түзүлүшү: окуу китептерин түзүүчүлөр үчүн усулдук сунуштар. Б., 2009.
2. Маразыков Т. С. Текст таануу жана анын айрым маселелери: Окуу куралы. – Б.: Бийиктик, 2005. – 144 б.
3. Мусаева В.И. Баяндама үчүн тексттер жыйнагы жана анын методикасы V-VII кл. Б., 1996. - 74 б.
4. Чыманов Ж.А. Кыргыз тили: Окутуу методдору. Окуу куралы. – Б.; 2007.-104б.